PAMIATKOVÁ OBNOVA KAŠTIEĽOV

Ing. arch. Rudolf Viršík

Problematika, ktorou sa zaoberám vo svojej dizertačnej práci, je pamiatková obnova kaštieľov. Cieľom mojej práce je určité zhodnotenie princípov a metód pamiatkovej obnovy kaštieľov z viacerých hľadísk.

Jedným z najpodstatnejších v prípade kaštieľov je hľadisko funkčného využitia, ktoré môže byť jedným z kľúčových pri ochrane a zachovaní tohto typologického druhu. Ďalším hľadiskom bude miera konštrukčných zásahov do interiéru, dispozičného členenia, exteriéru, ale aj do bezprostredného okolia, ktoré obvykle areály kaštieľov spoluvytvárajú. Nemenej významným hľadiskom je aj samotná metodika obnovovaných kultúrno-historických hodnôt, ktorá sa v konečnom dôsledku podstatnou mierou podieľa na výslednom architektonickom výraze obnoveného objektu.

Dizertačná práca bude rozdelená do jednotlivých častí. Prvá je venovaná získavaniu informácií o súčasnom stave kaštieľov na Slovensku. Dôraz je kladený na pozorovanie súčasného funkčného využitia, stavebno-technického stavu, novodobých konštrukčných zásahov do týchto objektov a zachovanosti, resp. narušenosti ich okolitého prostredia. Ďalej sú získavané informácie o majetkovo-právnych vzťahoch, uskutočnených výskumoch (stavebno-historických alebo archeologických) a stavebno-historickom vývoji, ktorý však netvorí dominantnú zložku pri získavaní údajov. V tomto prípade je skôr dôležitá skutočnosť, či je predmetný objekt výsledkom jednej, alebo viacerých stavebných etáp. Ak objekt kaštieľa prešiel viacerými stavebnými fázami vo viacerých slohových obdobiach, je potrebné získať informácie o tom, ktorá vývojová etapa je dominantná, ktorá je najhodnotnejšia, ale aj informácie o najpodstatnejších kultúrno-historických hodnotách kaštieľa. Tieto poznatky sú dôležité pri posúdení vhodnosti metodického prístupu k pamiatkovej obnove, ako aj samotnej prezentácie kultúrno-historických hodnôt.

Ďalšia časť dizertačnej práce bude venovaná základnému hodnoteniu získaných poznatkov a informácií. Okrem toho zhodnoteniu doterajších spôsobov obnovy kaštieľov na Slovensku a ich porovnaniu s postupmi, metódami, výsledkami ale aj problémami pri obnove kaštieľov v zahraničí.

V nasledujúcej časti sa budem zaoberať, po formulovaní základných okruhov problémov, analyzovaním, rozbormi a zhodnocovaním determinantov a limitov pamiatkovej obnovy kaštieľov, vzhľadom na špecifiká tohto typologického druhu.

Výsledkami záverečnej časti, a tým aj celej dizertačnej práce, by malo byť stanovenie, alebo aspoň naznačenie optimálnych spôsobov pamiatkovej obnovy kaštieľov po zohľadnení zásadných determinantov a limitov, stanovenie alebo odporučenie vhodných metodických prístupov, použitých technológií obnovy a materiálov. V neposlednom rade aj naznačenie optimálneho funkčného využitia, pri čo najvyššom stupni zachovania autenticity kaštieľov. Záverom bude načrtnutie možností aplikácie výsledkov dizertačnej práce v praxi.

V ďalšej časti môjho príspevku sa budem venovať súčasnému stavu kaštieľov na Slovensku, príčinami tohto stavu a problémami súvisiacimi s funkčným využitím a obnovou týchto objektov.

Objekty kaštieľov tvoria špecifický typologický druh profánnej architektúry minulosti a s nimi sú spojené aj špecifiká, súvisiace s možnosťami ich funkčného využitia. Metodické prístupy k obnove kaštieľov vychádzajú zo všeobecnej metodiky pamiatkovej starostlivosti, avšak musia byť zosúladené práve so spomínanými špecifikami.

Kaštiele tvoria možno najproblematickejšiu skupinu historických objektov v súvislosti s ich obnovou a využitím. Kontinuita ich pôvodného funkčného využitia bola v minulosti dôsledne a vo veľkom rozsahu prerušená. Najvýraznejší vplyv na tento negatívny jav mala 2. svetová vojna, ktorá sa skončila v roku 1945, a následne zmena spoločensko-politického zriadenia v roku 1948. V tomto období sa začalo obdobie devastácie, ktoré aj v súčasnosti znamená veľmi vypuklý problém. Počas 2. svetovej vojny bolo na Slovensku poškodených okolo 255 kaštieľov. V niektorých boli umiestnené internačné tábory (Horné Obdokovce) v iných provizórne nemocnice,

alebo sídla vojenských štábov bojujúcich armád, či dokonca sídla Gestapa. Vojnové ničenie po roku 1945 ustalo, avšak to nezabránilo tomu, aby ďalších 450 kaštieľov nebolo vyrabovaných po skončení vojny.

Zachovanie niekoľkých kaštieľov vrátane ich pôvodného zariadenia bolo podmienené buď obývaním kaštieľa pôvodnými vlastníkmi do roku 1945 (Betliar), alebo vhodnou zmenou funkčného využitia (napr.Topoľčianky - letné sídlo prezidenta, prípadne múzeá).

Drvivá väčšina vyrabovaných kaštieľov na Slovensku sa po roku 1948 stáva majetkom štátu. Ale sú aj ojedinelé výnimky, keď sa ponechávajú menšie kaštiele v rukách pôvodných vlastníkov (Šimonovany). Koncom 40. a začiatkom 50. rokov je teda väčšina kaštieľov bez pôvodného funkčného využitia. Funkcia kaštieľov, ako reprezentačných sídiel šľachty, respektíve príslušníkov vyšších spoločenských vrstiev zaniká. Tieto objekty sú svojou hmotovo-priestorovou a dispozičnou skladbou, ako aj vysokým štandardom architektonického riešenia exteriérov, interiérov a mobiliáru pre socialistický vidiek adekvátne nevyužiteľné. Na druhej strane, neexistuje snaha o ich primerané využitie. Ideologické dôvody vtedajšieho štátu nedovoľovali vracať kaštiele ich pôvodným majiteľom a užívateľom. Štát nepostupoval v zmysle zásad pamiatkovej starostlivosti, mal iné priority. Tieto hodnotné objekty boli chápané iba ako väčšie budovy na vidieku, ktoré je potrebné naplniť takou funkciou, ktorá by bola „na prospech pracujúcemu ľudu". Tak sa užívateľmi kaštieľov stali inštitúcie a organizácie, napríklad školy, polepšovne, detské domovy, domovy dôchodcov, sociálne ústavy, zdravotnícke ústavy, psychiatrické liečebne, poľnohospodárske družstvá, archívy, kultúrne domy, zotavovne. Vzniklo aj niekoľko múzeí, v tom období jedno z mála vhodných využití.

V 60., 70. a 80. rokoch bolo niekoľko významných kaštieľov zrekonštruovaných z prostriedkov štátneho rozpočtu. Tieto objekty sú využívané hlavne na kultúrne a spoločenské účely (Moravany nad Váhom, Dolná Malanta, Antol). Výrazný podiel na obnove týchto kaštieľov má architekt Karol Chudomelka. Ostatné kaštiele sú naďalej využívané nevhodne, zväčšuje sa počet definitívne opustených kaštieľov, ktoré už nie sú využívané ani neprimerane, a tak postupne chátrajú. Rovnaká situácia je takmer vo všetkých krajinách bývalého východného bloku: v Maďarsku, Rumunsku, v krajinách bývalej Juhoslávie, v Poľsku, Čechách a bývalej NDR. Ale sú tu aj niektoré rozdiely. Napríklad v Maďarsku už po vojne, koncom 40. rokov vznikol tzv. „kaštieľový program", zameraný na ich obnovu. V 80. rokoch bol opäť obnovený, aj keď nie na dlho. V súčasnosti sa obdobný program pripravuje znova. Na Slovensku, ale aj v ostatných krajinách východnej Európy bolo hlavnou príčinou poškodenia kaštieľov, okrem vojny, prerušenie kontinuity pôvodného funkčného využitia vplyvom nového spoločensko-politického zriadenia a následné nevhodné funkčné využívanie, znásobené nedostatkom záujmu a prostriedkov na ich údržbu. Naproti tomu v krajinách západnej Európy príčinami poškodenia kaštieľov, alebo obdobných typologických druhov stavieb, boli vojenské konflikty (2. svetová vojna), nedostatok prostriedkov na údržbu, modernizácia týchto objektov, prípadne živelné pohromy. Tu však kontinuita funkčného využitia nikdy prerušená nebola a preto aj škody spôsobené spomenutými príčinami nenadobudli taký masový charakter ako vo východnej Európe a tým aj na Slovensku.

V období po roku 1989 sa spoločensko-politická klíma opäť zmenila. Prišlo k reštitúciám, niektoré kaštiele našli svojich majiteľov. Vznikli zaujímavé zámery obnovy kaštieľov, nové architektonické ateliéry, nové firmy zaoberajúce sa obnovou pamiatok, dostupnejšími sa stali nové technológie a materiály, ale zároveň sa obmedzil príliv štátnych dotácií do pamiatkovej obnovy. Stav väčšiny kaštieľov sa za toto obdobie výraznejšie nezlepšil.

Prinavrátenie pôvodného funkčného využitia kaštieľov je v súčasnosti veľmi nereálne. Napriek tomu existujú kaštiele, ktoré sa obnovujú a budú znovu využívané ako reprezentačné sídla rodín (Nitrianska Streda, Šalgovce). Kontinuita funkčného využitia kostolov vo väčšine prípadov, napriek existencii socialistickej spoločnosti, pretrhnutá nebola a v meštianskych domov, v minulosti tiež polyfunkčných (kombinácia obytnej a obchodnej funkcie), polyfunkčnosť pretrváva (buď ako obytná a obchodná funkcia, alebo administratívna a obchodná funkcia). V tom spočíva jedno z významných špecifík kaštieľov. Funkčné využitie ako významný vstupný determinant ovlyvňujúci obnovu aj zachovanie historických objektov, sa v prípade kaštieľov dostáva do komplikovanej polohy. Tieto obnovované objekty musia byť zväčša adaptované na nové funkčné využitie.

Ich miera adaptácie by mala byť zvážená na základe porovnania objektívne poznaných kultúrno-historických hodnôt kaštieľa s objektívnymi potrebami majiteľa, užívateľa alebo organizácie, ktorá sa bude podieľať na jeho užívaní.

Ďalším problémom, ktorý so sebou kaštiele v nadväznosti na funkčné využitie prinášajú, je ich lokalizácia. Takmer všetky sa nachádzajú na vidieku, čiže v obciach, v blízkosti, alebo na okrajoch obcí, prípadne v miestnych častiach miest, ktoré v minulosti boli samostatnými obcami. Väčšina v súčasnosti vykonávaných obnov kaštieľov je financovaná z neštátnych zdrojov. Pre mnohých investorov sú však objekty v týchto lokalitách z dôvodov slabšej ekonomickej návratnosti neatraktívne.

V niektorých prípadoch je problematická aj veľkosť kaštieľov, nachádzajúcich sa na vidieku. Súvisí s ňou možnosť funkčného využitia, ako aj vysoká nákladovosť pamiatkovej obnovy takýchto rozmerných objektov. Porovnateľným typologickým druhom sú paláce, ktoré sú však väčšinou situované v mestách. V mestách sú aj vyššie predpoklady ich adekvátneho využitia, ako napr. múzeá, galérie, alebo objekty slúžiace na reprezentačné účely, kultúrne centrá a pod. V prípade komerčnejšieho využitia mestských palácov je v porovnaní s vidieckymi kaštieľmi návratnosť investícií zrejme rýchlejšia aj vyššia. Dá sa konštatovať, že menšie kaštiele sú predmetom väčšieho záujmu potenciálnych investorov ako kaštiele rozmerné.

Súčasný stav kaštieľov je tiež odrazom nedostatku financií plynúcich do pamiatkovej obnovy objektov. Štát sa snaží dotovať ohrozenejšie rezorty. Fondy určené na dotovanie obnov sú insolventné. Mimovládne organizácie a neziskové nadácie majú obmedzené možnosti. Vlastníci kaštieľov, najmä obce, sú tiež zväčša insolventní. Svoju situáciu sa pokúšajú riešiť ich predajom. Národné pamiatkové a krajinné centrum spracováva materiály pod názvom: „Kultúrne pamiatky ponúkané na predaj". Väčšinu v zoznamoch tvoria práve kaštiele.

Koncom 60., v 70. a 80. rokoch sa uskutočnilo niekoľko komplexných pamiatkových obnov kaštieľov, realizovaných zväčša Pamiatkostavom. Neboli to vždy najšťastnejšie realizácie. Veľa z pôvodných prvkov bolo nahradených novými, menili sa dverné, okenné výplne, podlahy a pod. V súčasnosti sa na obnove pamiatok podieľajú viaceré firmy, ktoré deklarujú svoju špecializáciu v tejto oblasti, ale aj firmy, ktoré s ňou nemajú veľké skúsenosti. Vo viacerých prípadoch to prezrádzajú výsledky ich práce. Jednou z najkvalitnejších pamiatkových obnov kaštieľov posledného obdobia bola komplexná pamiatková obnova kaštieľa v Betliari, ktorá sa realizovala v rokoch 1989 až 1993 a v rámci nej sa reštauroval interiér kaštieľa aj mobiliár. Kaštieľ v Betliari získal za túto obnovu medailu organizácie Europa Nostra za rok 1994.

V poslednej časti môjho príspevku by som chcel uviesť niekoľko poznatkov nadobudnutých terénnym prieskumom kaštieľov, ako aj zisťovaním údajov o nich. Nateraz moju vzorku pozorovaných kaštieľov tvorí 70 objektov z oblasti západného Slovenska, situovaných v regiónoch Ponitria, Dolného Považia, Tekova a časti Podunajskej nížiny. V tejto vzorke sú zastúpené kaštiele širokého spektra funkčného využitia. Od objektov, ktoré sú verejnosti prístupné ako múzeá dobového bývania s pôvodným mobiliárom, cez objekty s muzeálnou expozíciou bez pôvodného mobiliáru, reprezentačné sídla rodín, účelové zariadenia, až po sociálne ústavy a sklady. Najviac objektov, až 23, je opustených bez akéhokoľvek funkčného využitia. Nasleduje 10 kaštieľov využívaných ako účelové zariadenia (napríklad reprezentačné priestory, doškoľovacie strediská, Domov umelcov a architektov). Ďalej je to 7 objektov využívaných ako múzeá. Potom nasleduje 5 kaštieľov s funkčným využitím liečební, 4 objekty sú v rekonštrukcii, v 4 sú umiestnené obchody a služby a v ďalších 4 sú školy. Tri kaštiele sa využívajú ako sklady, v 2 sú umiestnené sociálne ústavy a ďalšie 2 sú reprezentačnými sídlami rodín. Raz sú využívané kaštiele ako: výskumný ústav, svadobná sieň, sídlo firmy, obytný objekt, detský domov a reštaurácia s vinárňou.

Z hľadiska súčasného stavebno-technického stavu som tieto objekty podľa stanovených kritérií rozdelil do 5 kategórií. V prvej kategórii je zastúpených 15 kaštieľov, ktorých stavebno-technický stav je dobrý. Druhú kategóriu tvorí 20 objektov s mierne narušeným stavom, 16 kaštieľov v tretej kategórii má stav narušený. Veľmi narušených je 10 objektov a 8 objektov piatej kategórie je v dezolátnom stave.

Komplexná pamiatková obnova sa uskutočnila v prípade 16 kaštieľov z uvedenej vzorky. Osem kaštieľov bolo čiastočne obnovených.

Výraznejšiu narušenosť okolitého prostredia kaštieľov som konštatoval až v 42 lokalitách. Súčasná situácia v stave kaštieľov nie je uspokojivá, napriek tomu niektoré kaštiele sú obnovené, iné sa obnovujú. Avšak nájde sa aj výnimka, kde je trend opačný. Príkladom môže byť kaštieľ v Laskári, ktorý napriek hodnotám preukázaným stavebno-historickým prieskumom bude v najbližšej dobe „v celospoločenskom záujme" asanovaný. Dôvodom je jeho situovanie v území dotknutom podpovrchovou banskou ťažbou.

Literatúra

1. Voděra, S.: Rekonstrukce a ochrana památek, České vysoké učení technické, Praha 1991
2. Križanová, E. - Puškárová, B.: Hrady, zámky a kaštiele na Slovensku, Šport, Bratislava 1990
3. Okres Topoľčany, vydavateľstvo Obzor 1988
4. Plaček, M.: Hrady a zámky na Moravě a ve Slezsku, Libri, Praha 1996
5. Kultúrne pamiatky ponúkané na predaj, Národné pamiatkové a krajinné centrum, Bratislava 1998
6. Kultúrne pamiatky ponúkané na predaj I.-III., Národné pamiatkové a krajinárske centrum, Bratislava, 1996
7. Monumentorum tutela - ochrana pamiatok 13, Národné pamiatkové a krajinárske centrum, Bratislava, 1996
8. Fejérdy, T.: Castles in Hungarian Monument protection, Tusnad 1996, s. 7-9
9. Gojdič, I.: Destiny and future of Castles in Slovakia, Tusnad 1996, s. 11-15
10. Naďová, M.: Castles, manor houses and their surrounding, Tusnad 1996, s. 117-118
11. Miklósi Sikes, C.: Plans of restoration and re-use of the Bishop´s palace of Sűmeg, Tusnad 1996, s. 123-125
12. Stampfer, H.: Fortresses and Castles in South-Tirol-usage and protection, Tusnad 1996, s. 24-27
13. Gallagher, J. - Kane, J. S.: The conservation of the buildings of the National Trust in North Wales, Tusnad 1996, s. 54-57
14. Balega, A.: Manor-houses in Slovakia today, Tusnad 1996, s. 131-133
15. Guttmann, S.: Destiny of the mansions from the countries Alba and Sibiu, Tusnad 1996, s. 154-157
16. Škadraba, J.: Polemika na téma původnost, Architekt 19/1998, s. 18-19
17. Anketa, Autenticita památky, Architekt 19, 1998, s. 20-26
18. Anketa, Autenticita památky, Architekt 21/1998, s. 11-12, 38-42
19. György, T. - Olexa, L.: Obnova kaštieľa v Betliari, Pamiatky a múzeá 2/1995, s. 3-7
20. Križanová, E. - Takátsová, J.: Považské kaštiele, Pamiatky a múzeá 3/1997, s. 34-40
21. Katkin, S.: Z poznatkov archeologického výskumu v laskárskom kaštieli, Kahanec č.19